

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертацію Костолович Тетяни Василівни «Формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури у процесі навчання фонетики й орфоепії», подану на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 - теорія та методика навчання (українська мова)

Докладний аналіз дисертації Костолович Тетяни Василівни «Формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури у процесі навчання фонетики й орфоепії» уможливорює формулювання узагальнених висновків щодо актуальності, ступеня обґрунтованості основних наукових положень, висновків, рекомендацій, достовірності, наукової новизни, практичної значущості, а також загальної оцінки роботи.

Актуальність теми дисертації

На основі студіювання теоретичного та практичного складників навчання мовознавчих дисциплін можна констатувати, що нині обмаль спеціальних студій, присвячених проблемам вивчення окремих розділів мовознавства в закладах вищої освіти. У лінгводидактиці не досліджено, яким формам і методам віддавати перевагу під час навчання фонетики, морфеміки, словотвору, морфології, синтаксису в процесі підготовки вчителів-філологів. Недостатнє теоретичне осмислення означених проблем методичною наукою, безперечно, ускладнює і затримує розв'язання практичних завдань.

Т. Костолович робить спробу з'ясувати питання науково-методичного забезпечення навчання фонетики й орфоепії в сучасному виші. Проблеми фонетичної теорії в мовній освіті викликали інтерес науковців упродовж багатьох років. Очевидно, не випадково одна з перших дисертацій (1964 р.) на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук (автор А. Медушевський) присвячена методиці навчання фонетики, адже цей розділ і досі лишається тією ланкою, де ще багато суперечливих поглядів на загальні та часткові фонетичні явища (природа фонем, правила складоподілу, наголошування, різні фонетичні процеси, норми літературної вимови тощо). Окрім того, постає необхідність розроблення освітньої стратегії на компетентнісній основі, унесення системних коректив у зміст та організацію навчання, зорієнтованого на підготовку висококваліфікованого фахівця, здатного виявляти стійкі знання та професіоналізм у різних ситуаціях спілкування. Тому цілком виправданою є наскрізна ідея рецензованого дослідження щодо реалізації компетентнісного підходу в навчанні фонетики, який полягає у зміщенні акценту з накопичування нормативно-визначених умінь і навичок на формування й розвиток у студентів здатності практично діяти, застосовувати індивідуальні техніки, досвід

успішних дій тощо. Нині, за словами здобувачки, комунікативна спрямованість освітнього процесу в педагогічному закладі передбачає формування національно свідомої мовної особистості вчителя української мови та літератури з високим рівнем мовленнєвої культури, мотивацією до саморозвитку й самореалізації, умінням використовувати здобуту інформацію в різних життєвих та професійних ситуаціях спілкування.

Поміж практиків правомірно постає низка запитань: як підготувати словесника, який відповідав би вимогам сьогодення, як сформувати в нього уміння самостійно поповнювати і творчо застосовувати набуті знання в мовленнєвих ситуаціях тощо. Відчутний брак методики навчання фонетики у взаємозв'язку з іншими розділами мовознавства (особливо з морфологією та синтаксисом); не визначено роль фонетики у процесі комунікації (наприклад, значення семантичної природи інтонації в мовленні); відсутні технології упровадження інновацій в освітній процес тощо.

Відповідно, розроблення методики навчання фонетики й орфоєпії на компетентнісній основі є актуальним.

Важливість рецензованої розвідки підтверджується зв'язком із такими напрямами наукових досліджень, як: навчання мови в контексті компетентнісної парадигми освіти, методика вивчення розділів мовознавчої науки, комунікативна методика, когнітивна методика тощо. Дисертацію виконано в межах наукової теми кафедри теорії та методик початкової освіти Рівненського державного гуманітарного університету «Теоретико-методичні основи компетентнісно орієнтованого навчання в початковій школі» та кафедри української мови і літератури Національного університету «Острозька академія» - «Лексико-стилістичні параметри української мови і мовлення в семантичному й комунікативному вимірі».

Оцінка змісту та завершеності дисертації

Зміст дисертації охоплює основні аспекти теми. Праця складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури і додатків, відображає процес та результати дослідження, її ключові положення ґрунтуються на основних засадах філософії освіти, законодавчих і нормативних документах про вищу та мовну освіту.

П'ять дослідницьких завдань Т. Костолович виконувала, застосовуючи доцільні для наукового пошуку теоретичні, статистичні та емпіричні методи.

Відповіді на перше завдання (з'ясувати й уточнити змістові характеристики ключових понять дослідження) уміщено в першому розділі (підпункт 1.1). Задля правильного визначення змісту навчання, обрання відповідного методичного інструментарію, розроблення методики формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури у процесі навчання фонетики й орфоєпії на сторінках аналізованої праці схарактеризовано такі поняття, як:

«компетентність», «компетентнісний підхід», «комунікативна компетентність», «професійна комунікативна компетентність». Витлумачення комунікативної компетентності майбутнього вчителя української мови та літератури подано з урахуванням сучасних здобутків методичної думки (акцентовано на характеристиках комунікативної компетентності: критичне мислення, емоції, моральні цінності, поведінковий компонент).

Щоправда, розділ переобтяжений аналізуванням дидактичних категорій, які в науці нині є усталеними (витлумачення понять «компетенція», «компетентність», «підхід» тощо, з'ясування історії того чи того питання). Подекуди можна натрапити на незгодженість між термінами («комунікативна компетентність майбутнього вчителя української мови та літератури», «професійна комунікативна компетентність», «професійна комунікативна компетентність учителя української мови та літератури», «комунікативна компетентність вчителя української мови і літератури в процесі навчання фонетики»). Відсутність скорельованості між термінами перешкоджає сприйняттю логіки дослідження.

У змісті дисертації (підпункт 1.2), в авторефераті (с. 7), у висновках здобувачка аналізує напрацювання психологів і виокремлює психологічні чинники (внутрішнє й зовнішнє мовлення, здатність до коригування емоційним і поведінковим компонентами, система ціннісних орієнтацій та установок тощо). Визначає роль не лише знань та вмінь, а й цінностей, мотивів, досвіду, покладених в основу формування когнітивного, ціннісно-сміслового, емоційного, поведінкового компонентів компетентності. Усе це сприяє формуванню в суб'єктів освітньої діяльності комунікативної компетентності. Однак у жодному із завдань не враховано означений аспект. Відповідно, вартувало б під час визначення завдань дослідження зробити уточнення щодо розгляду психологічних чинників.

Обґрунтувати лінгвістичні й лінгводидактичні засади формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії - друге завдання дослідження (розв'язане в підрозділах 1.3 та 2.2).

Позитивним є те, що Т. Костолович належно презентує лінгвістичні основи навчання фонетики й орфоєпії з урахуванням теоретичних здобутків мовознавчої науки, ретельно аналізує напрацювання видатних фонетистів (М. Наконечний, В. Перебийніс, П. Коструба, Л. Прокопова, Н. Тоцька). Усе це сприяє створенню методики, яка ґрунтується на усвідомленні того, що мова є відкритою і динамічною системою, має невичерпні ресурси для удосконалення навичок усного мовлення, впливає на вдосконалення орфоєпічних норм, просодії, інтонування у спілкуванні тощо. Авторка вибудовує взаємозв'язок між основними фонетичними поняттями (закономірності й особливості творення звуків, їх акустично-артикуляційні властивості, класифікації, звукові зміни, фонетичні засоби: наголос, ритмічна

структура слова, інтонація, мелодика тощо). Усю фонетику подано з позицій комунікативної лінгвістики, в органічній єдності фонетичної теорії та особливостей усного мовлення, орфоепічних норм у спілкуванні, культури усного й писемного мовлення. У дисертації кожне фонетичне явище розглянуто з урахуванням методичної доцільності. Доведено, що роль фонетичних знань, розвинутого фонематичного чуття мовної особистості мають неабияке значення: від уміння чути і розмежовувати звуки в мовленнєвому потоці, виокремлювати їх зі слова і складу залежить оволодіння нормами літературної вимови, формування комунікативної компетентності. Усе це спроектовано на подальшу професійну діяльність учителя-словесника під час педагогічної взаємодії з учнями. *Водночас висловимо міркування, що може мати дискусійний характер. У підпункті 1.3. чимало місця відведено класифікації звуків української мови та їх характеристики в акустичному, артикуляційному, функційному аспектах. Поза увагою лишилися важливі для формування комунікативної компетентності фонетичні явища, пов'язані з асиміляцією, дисиміляцією, чергуванням голосних і приголосних звуків тощо.*

Вивчення й узагальнення теоретичних здобутків науковців уможливило обґрунтування лінгводидактичних засад формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоепії: сучасні підходи; загальнодидактичні та специфічні принципи навчання; форми навчання в закладах вищої освіти (лекції: лекції-презентації; проблемні лекції; лекції-діалоги); семінарські та практичні заняття (власне семінар; колоквіуми; захисти проєктів); самостійна робота, консультації; позааудиторна робота; методи, прийоми (загальні прийоми мисленнєвої діяльності студентів та специфічні: фонетичний та фонематичний аналіз, фонетична транскрипція, постановка голосу, активне слухання, рольова гра, ситуативне моделювання тощо); засоби навчання фонетики й орфоепії) (п.п 2.2). Доведено, що важливою умовою модернізації системи вищої педагогічної освіти є впровадження компетентнісного підходу до вивчення фахових дисциплін, розвиток ключових компетентностей вчителя-словесника, що передбачає створення умов для формування й розвитку комунікативної компетентності.

У контексті визначення сучасних підходів (комунікативний, діяльнісний, функційно-стилістичний, текстоцентричний, соціокультурний, особистісно орієнтований) зазначимо, що варто було б розглянути роль системного підходу у формуванні комунікативної компетентності майбутнього вчителя української мови та літератури. Адже інтерес до системності досліджуваних об'єктів є нині однією з основних методологічних настанов у багатьох царинах науки. Що ж до самої мови, то загальноприйнятим є розуміння мови як цілісної системи, що об'єднує часткові взаємопов'язані підсистеми, кожна з яких характеризується своїми елементами, мережею зв'язків та відношень. Своєю чергою, навчання мови

— складне педагогічне явище, яке також визначається як система з певними складниками: мета, зміст, методи, засоби, форми і результати навчання. Системний підхід тісно пов'язаний з моделюванням і сприяє створенню необхідної понятійної бази для опису об'єкта, що дає змогу за певних умов отримати нові знання про об'єкт.

Відповіді на проблеми, порушені в третьому завданні (проаналізувати зміст навчально-методичного забезпечення освітнього процесу майбутніх учителів української мови та літератури в контексті проблеми дослідження), розміщено в підпункті 2. 1. Відзначено, що в умовах автономізації сучасних закладів вищої освіти функціонує значна кількість альтернативних підручників, посібників. Автори навчальної літератури зорієнтовують студентів на засвоєння природи мовних звуків, особливостей їх творення, фонетичних умов модифікації голосних і приголосних звуків української мови, законів їх сполучуваності, правил складоподілу, наголошування, різних фонетичних процесів, а також норм літературної вимови. Проте, за словами здобувачки, попри значну кількість навчальних видань, використовуваних в освітньому процесі, й донині не втрачає актуальності проблема розроблення підручників і посібників для майбутніх учителів української мови і літератури, які допомагали б студентам не тільки оволодівати нормами сучасної української літературної мови, а й сприяли формуванню їхньої комунікативної компетентності, розвитку в них мовного чуття, репрезентували б естетичну функцію української мови. Такі висновки супроводжуються таблицями («Результати аналізу систем вправ чинних навчальних посібників»), у яких подано статистичне оброблення завдань і вправ у чинних підручниках і посібниках за певними критеріями: характер дидактичного матеріалу вправ за рівнем мовних одиниць, характер вправ за типом розумової діяльності, характер вправ за комунікативною спрямованістю, характер вправ за типом компетентності, характер вправ за видами мовленнєвої діяльності. *Задля валідності висновків щодо аналізу навчально-методичного супроводу необхідно було б розглянути не лише посібники, а й навчальні плани, освітні програми з мовознавчих дисциплін.*

Четверте завдання - визначити критерії, показники та рівні сформованості комунікативної компетентності в майбутніх учителів української мови і літератури - розв'язано в підпункті 2.2. Сформованість досліджуваного лінгводидактичного феномена визначено за встановленими критеріями (лінгвістичний, мовленнєвий, соціокультурний, термінний, інформаційно-технологічний, дослідницький, рефлексійний), яким відповідають показники і рівні (високий, достатній, середній, елементарний) сформованості комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії. *Щоправда, потребує додаткового пояснення, на основі яких наукових досліджень обрано саме ці критерії.*

У змісті підпункту описано констатувальний етап експерименту, результати якого дали підстави для висновків, що в сучасних вітчизняних освітніх закладах досі не запропоновано належної системної, науково- методичної роботи у вишах України, а отже, постає нагальна потреба цілеспрямованого її забезпечення, створення методики формування комунікативної компетентності студентів-філологів у процесі навчання фонетики й орфоєпії.

Логічним продовженням дослідження є розроблення методики формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури у процесі навчання фонетики й орфоєпії та експериментальна перевірка її ефективності - 5 завдання дисертації (з'ясовано в розділі 3). Є всі підстави для схвальної оцінки цієї частини дослідження з обґрунтуванням методичних процедур застосування.

Експериментальна методика складалася з розроблення змісту етапів дослідного навчання, реалізації окреслених умов, визначення ефективних підходів і технологій, добору відповідних методів і прийомів навчання, створення системи вправ, зокрема на основі текстів різних стилів і жанрів мовлення, укладання комплексу завдань для самостійної роботи студентів, яка сприяла ефективному формуванню комунікативної компетентності.

На прикінцевому етапі експерименту в експериментальних групах виявлено позитивну динаміку рівнів сформованості комунікативної компетентності: якісний показник у ЕГ зріс на 32 %, різниця в результатах контрольного зрізу між експериментальними та контрольними групами становить 20,3%. Застосування г-критерію Стьюдента для статистичного оброблення отриманих показників підтвердило суттєвість і логічність позитивних змін у дослідних групах.

Результати експериментального навчання свідчать про ефективність створеної методики формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії.

Висловлені під час аналізу зауваження до дисертації не применшують її значущості й не знижують позитивної оцінки, проте можуть слугувати імпульсом для дискусії під час захисту результатів дослідження і стимулом для наукової перспективи.

Наукова новизна та практична цінність дослідження

До найбільш вагомих наукових результатів, особисто одержаних дисертанткою, належать: обґрунтування методики формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії; уточнення змісту поняття «комунікативна компетентність майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії»; удосконалення форм, методів, засобів, технології формування комунікативної компетентності в майбутніх учителів української мови і літератури.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій

дисертації в опублікованих працях

Кількість публікацій, обсяг, якість, повнота інтерпретування результатів та з'ясування теми дисертації є достатніми.

Успішна апробація матеріалів дослідження на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях свідчить про те, що з ключовими питаннями наукових студій Т. Костолович обізнана широка громадськість.

Вивчення матеріалів праці дозволяє зробити висновок, що наукові здобутки автора, які ґрунтуються на всебічному вивченні досліджуваної теми, аналізі різних підходів до її з'ясування, використанні достатнього масиву літературних джерел мають теоретичну та практичну цінність. Зміст автореферату й основні положення дисертації є ідентичними.

Загальний висновок

Дисертація Т. Костолович «Формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури у процесі навчання фонетики й орфоєпії» є самостійно виконаним і завершеним науковим дослідженням, теоретичні й експериментальні результати якого в сукупності розв'язують важливу педагогічну проблему, пов'язану з підготовкою вчителів-словесників. Актуальність теми, наукова новизна основних положень, висновків і пропозицій дисертаційної праці, теоретичне і практичне значення її, відповідність вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р., є підставою для присудження Костолович Тетяні Василівні наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 — теорія та методика навчання (українська мова).

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри української мови
Криворізького державного педагогічного
університету

